

Wierzchowski, Mirosław

"Moskowskoje studienctwo w
obszczestwiennopoliticzeskoj żizni
Rossii wtoroj polowiny XIX wieka", P. S.
Tkaczenko, Moskwa 1958 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 51/1, 212-215

1960

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

1863 r. trudno wyobrazić sobie inne rozwiązanie. Wnioski końcowe, zarówno o stosunku liczby Rosjan do Białorusinów i Ukraińców, jak innych narodowości, byłyby bardziej przejrzyste i udokumentowane, gdyby oparto się na podsumowaniu liczbowych (choćaby niepełnych danych). Przykładowo można wskazać, że obliczenie przez autorów procentu Rosjan wśród straconych jest przedsięwzięciem w pełni udanym.

W sumie należy stwierdzić, że książka ta była potrzebna. Można naturalnie dyskutować nad jej zakresem (zupełne pominięcie spisku kazańskiego itp.). Z akt śledczych i innych źródeł autorzy wydobyli obszerny materiał, który w tej formie służyć będzie i innym badaczom. Ale w pracy tej mimo wszystko więcej przemaszają do czytelnika same zestawione przez autorów spisy nazwisk, niż wyciągane z nich wnioski. Wielu zaś wyliczonych wyżej niedociągnięć można było z pewnością uniknąć.

Krzysztof Groniowski

P. S. Tkaczenko, *Moskowskoje studienecstwo w obszczestwienopoliticeskoj żizni Rossii wtoroj połowiny XIX wieku*, Izdatielstwo Moskowskogo Uniwersiteta, Moskwa 1958, s. 335.

Udział młodzieży studenckiej w rosyjskim ruchu rewolucyjnym stanowi bardzo ważną i zarazem piękną kartę historii Rosji. Losy rosyjskich studentów frapowały wielu historyków jeszcze w okresie przedrewolucyjnym¹. Historycy ci, ludzie o liberalnych poglądach, pisali o ruchu studenckim z żywą sympatią, podkreślali jego wkład do walki z samowładztwem carskim. Słabą stroną tych prac było traktowanie ruchu studenckiego jako izolowanej od reszty społeczeństwa korporacji, nierozróżnianie w aktywnej politycznie masie studenckiej elementów rewolucyjnych i liberalnych, ignorowanie faktu, że skład socjalny studentów jest odzwierciedleniem składu klasowego społeczeństwa, jego nastrojów i dążeń politycznych.

Historycy radzieccy okazywali w latach dwudziestych i trzydziestych wielkie zainteresowanie tymi sprawami. Odzwierciedleniem tego jest imponująca ilość artykułów i publikacji pamiątek, zamieszczanych przeważnie w periodyku „Katorga i ssyłka”. Szczególnie bogaty wkład w badanie tego zagadnienia wniósł niedawno zmarły historyk — Borys K o Ź m i n.

Po ostatniej wojnie całokształt problematyki badawczej raznoczyńskiego etapu rosyjskiego ruchu rewolucyjnego został sprowadzony niemal wyłącznie do studiowania spuścizny literackiej i publicystycznej rosyjskich demokratów rewolucyjnych — Hercena, Czernyszewskiego i Dobrolubowa. Było to następstwem jednostronnego traktowania zagadnienia narodnictwa — tylko pod kątem jego słabości

¹ S. Aszewskij, *Russkoje studienecstwo w epochu szestidiesiatych godow*, „Sowriemiennyj Mir” 1907, r 6—11; L. Borozdin, *Uniwersitety w Rossii w epochu 60-tych godow*, *Istorija Rossii w XIX w. t. IV*; R. Wydrin, *Osnownyje momienty studienecskogo dżiżenija w Rossii*, Moskwa 1908; A. Kornilow, *Obszczestwiennoje dżiżenije pri Aleksandrie II*, Petersburg 1908; S. Mielgunow, *Studienecskije organizacii 80—90-tych gg. w Moskowskom Uniwersitietie*, Moskwa 1908; W. Fricze, *Wysszaja szkoła w konce wieku*, *Istorija Rossii w XIX w. t. IX i in.*

i błędów — oraz niesłusznego przeciwstawiania narodników rewolucyjnym demokratom. Prowadziło to z jednej strony do ignorowania faktu wspólnej dla nich bazy społecznej (biedna szlachta, mieszczaństwo, chłopstwo), z drugiej do zacierania różnic między ideologią rewolucyjnych demokratów a ideologią marksistowską. Ostatnie cztery lata przyniosły w tej dziedzinie zasadniczy przełom. Problematyka rosyjskiego ruchu rewolucyjnego lat sześćdziesiątych — osiemdziesiątych znajduje coraz więcej miejsca w bieżącej produkcji wydawniczej historyków radzieckich, przy czym trzeba z uznaniem podkreślić, że artykuły te i monografie są oparte na solidnej bazie źródłowej².

Do nich można zaliczyć również omawianą pracę Tkaczewki. Autor wykorzystał literaturę drukowaną, lecz główny nacisk położył na przepracowanie archiwaliów Państwowego Archiwum Obwodu Moskiewskiego, Państw. Archiwum Historycznego w Leningradzie, Archiwum Instytutu Literatury Rosyjskiej oraz działu rękopisów Biblioteki im. Lenina w Moskwie, Biblioteki im. Sałtykowa-Szczedriny w Leningradzie, Biblioteki Uniwersytetu Moskiewskiego.

Praca składa się z pięciu rozdziałów: 1) Studenci Uniwersytetu Moskiewskiego a organizacje rewolucyjne lat sześćdziesiątych; 2) Moskiewscy studenci a ruch narodnicki; 3) Rozruchy studenckie na Uniwersytecie Moskiewskim w siódmym — dziewiątym dziesięcioleciu XIX w.; 4) Rozruchy studenckie w latach dziewięćdziesiątych i działalność „Związku Ziomkostw”; 5) Powstanie kółek marksistowskich i rozpowszechnienie literatury marksistowskiej wśród studentów moskiewskich. W aneksie zamieszczono kilka odezwo studenckich.

Praca charakteryzuje moskiewskie środowisko studenckie drugiej połowy XIX stulecia, zwracając uwagę na bardzo poważny w nim odsetek elementów demokratycznych, pochodzących ze środowiska drobnomieszczańskiego i chłopskiego, które mimo przeszkód w postaci przepisów ministerialnych i rektorskich rwały się do nauki, nie zrażając się ciężką sytuacją materialną (chroniczne głodowanie, brak funduszy na zaspokojenie elementarnych potrzeb życiowych).

Związek z masami ludowymi był głównym czynnikiem skłaniającym demokratyczne masy studenckie do walki o polepszenie położenia zarówno osobistego jak i swego środowiska. To skłaniało ich do wstępowania na drogę ruchu rewolucyjnego. Wielki wpływ na ideologię studentów wywierali rewolucyjni demokraci — Hercen, Czernyszewski, Dobrolubow, Pisariew, ideolodzy narodnictwa — Ławrow, Michajłowski, Tkaczow, wreszcie poczynając od lat siedemdziesiątych coraz silniejsze staje się oddziaływanie ideologii marksistowskiej.

Poważne miejsce w pracy znalazło odtworzenie dziejów studenckich kółek i organizacji rewolucyjnych w Moskwie, tworzonych samodzielnie przez młodzież bądź organizowanych przez działaczy starszej generacji. Sumiennie i wnikliwie omówiono liczne wystąpienia studenckie, poczynając od słynnych rozruchów 1861 r., kończąc na rozruchach 1899 r., które przerosną w r. 1902 w ogólnorosyjski strajk studencki. Autor przedstawia w swej pracy przyczyny poszczególnych rozruchów, ich przebieg, represje rządu, oddziaływanie tych wydarzeń na stanowisko i postawę profesorów i pozostałych członków ciała pedagogicznego.

Scharakteryzowana została działalność „zawodowych” organizacji studenckich, które zaczęły powstawać na uniwersytetach rosyjskich w latach osiemdziesiątych

² Niewątpliwie najcenniejszą pozycją jest obszerna praca Koźmina, *Russkaja siekcija Pierwogo Internacjonalna*, Moskwa 1957 — owoc wieloletniej i niestrudzonej pracy naukowej.

w postaci organizacji ziomkowskich, grupujących studentów pochodzących z danej dzielnicy kraju.

W żmudnych poszukiwaniach archiwalnych zostały zebrane studenckie odezwy i ulotki, którym poświęcono w pracy sporo miejsca. Swoje wnioski sformułował Tkaczenko w sposób następujący: studenci moskiewscy brali bardzo aktywny udział w życiu społeczno-politycznym Rosji, śmiało atakowali istniejące stosunki na wyższych uczelniach, dążąc do wolności nauczania. To żądanie łączyło się organicznie z hasłem walki o prawa jednostki, o interesy mas ludowych. Poprzez działalność w nielegalnych kółkach spiskowych prowadzili oni agitację wśród mas ludowych przeciwko samowładztwu. Żadna akcja narodników nie obeszła się bez udziału studentów. Na represje caratu wobec wyższych uczelni odpowiadali aktywnymi wystąpieniami o charakterze politycznym. W walce tej kształtowały się formy organizacyjne i więź pomiędzy wyższymi uczelniami Rosji (ziomkownictwa, zjazdy studenckie).

Wraz ze wzrostem wpływów ideologii marksistowskiej i organicznie z tym związanym rozwojem ruchu robotniczego następują istotne przeobrażenia w ruchu studenckim. Rewolucyjni studenci — przedstawiciele przodującej inteligencji, przechodzą pod sztandar marksizmu, wstępują do szeregów organizacji socjaldemokratycznych, natomiast liberalna część działaczy studenckich zasila burżuazyjne i kontrrewolucyjne ugrupowania, opowiada się po stronie reakcji.

Jakie uwagi nasuwają się po przeczytaniu monografii Tkaczenki? Przede wszystkim rzuca się w oczy nierównomierny poziom opracowania zagadnień studenckich z lat osiemdziesiątych—dziewięćdziesiątych w porównaniu z okresem lat sześćdziesiątych. Tkaczenko czuje się znacznie swobodniej i pewniej w problematyce następujących dziesięcioleci i rozdziały dotyczące tego okresu zawierają wiele cennych szczegółów, dotychczas zupełnie nieznanymi³. Szereg zastrzeżeń nasuwa natomiast rozdział pierwszy i początek trzeciego, omawiający ruch studencki lat sześćdziesiątych. Opisując rozruchy roku 1861 autor pominął szereg istotnych odezwy („Rokowej god domu Romanowych”, „Moskwiczki”, „Torżestwiennaja oda”, „Nasz wiek żelazny”), spośród których nie wszystkie doczekały się dotychczas publikacji⁴.

Najwięcej zastrzeżeń budzi jednak ujęcie sprawy polskiej w wypadkach 1861 r. Tkaczenko słusznie odrzucił absurdalne wywody Szestakowa, który przyczynę

³ Oto szczegóły mogące zainteresować czytelnika polskiego: nazwiska polskie w studenckich kółkach narodnickich: np. Starynkiewicz — działający w „grupie robotniczej” skazany na 20 lat katorgi (s. 36); artykuł o „Wielkim Proletariacie” w czasopiśmie „Studiencestwo” (s. 152); odezwa II Proletariatu do rosyjskich studentów, zamieszczona w czasopiśmie „Studiencheskij Wiestnik” w r. 1890 (s. 177); polskie organizacje ziomkowskie lat dziewięćdziesiątych i ich stosunek do studentów rosyjskich (brak nacjonalistycznego uprzedzenia) (s. 181, 188—9); działalność „Koła” polskiego — jednej z najbardziej radykalnych organizacji studenckich (Worowski, Szwarz) (s. 190—1); kółka Korwin-Krukowskiego, Sopoćki, Janiszewskiego (s. 197, 201, 223). Szczególnie ważny jest fakt, że studenci Polacy odegrali wielką rolę w propagowaniu ideologii marksistowskiej w moskiewskim ośrodku studenckim: Doliw-Dobrowolski (s. 227), Worowski (s. 229), Jankowski (s. 293), Jaroszewicz — drukował „Manifest Komunistyczny” (s. 238), Świetlicki — student Uniwersytetu Moskiewskiego i Janowicz — student Akademii Piotrowskiej — współpracujący z Plechanowem i grupą „Wyzwolenie Pracy” (s. 264—5); drukowanie dzieł klasyków marksizmu przez polskich studentów w drukarni Jankowskiej w Moskwie (s. 265), współpraca Stelleckiego w Rozanowem w kolportowaniu „Kapitału”, opracowywaniu proklamacji politycznych, działalności wśród robotników (s. 273, 277, 284).

⁴ Centralne Archiwum Historyczne w Moskwie, III oddział, 1 ekspedycja, zespół 109, nr 464, 277 z r. 1861.

rozruchów upatrywał w polskiej intrydze⁵, ale to nie usprawiedliwia potraktowania przezeń kwestii polskiej w sposób lakoniczny i marginesowy. Uderza to tym bardziej, że sprawa ta była już omawiana w cytowanej pracy Aszewskiego i Glińskiego⁶, którzy jednak nie korzystali z materiałów archiwalnych.

Tkaczenko ograniczył się w tej sprawie do pobieżnego wyliczenia takich faktów, jak przemówienie Zaiczniewskiego na manifestacji żałobnej dla uczczenia ofiar warszawskich, znajomość przez studentów proklamacji „Ziemi i Woli”, dotyczącej sprawy polskiej, istnienia kółka polskiego na Uniwersytecie Moskiewskim, na którego czele stał Kołysko i Majewski. Ciekawa sugestia, że grupa „Wielkorusa” miała już w r. 1861 kontakt z Sierakowskim i J. Dąbrowskim, nie została potwierdzona faktami. Wspominając o spisku kazańskim Tkaczenko wyjaśnia, że organizowali go Polacy i Rosjanie, którzy zostali za to ukarani zesłaniem. Czyżby nie wiedział o wyrokach śmierci i egzekucjach? Takie zagadnienia, jak działalność polskich organizacji studenckich w Moskwie w latach 1861—3, masowy udział Polaków w manifestacji nad grobem Granowskiego, w rozruchach, motywy ich do tego skłaniające, współpraca polskich studentów w Moskwie z powstańcami w r. 1863 zostały zupełnie pominięte.

Tkaczenko cytuje rosyjskie tłumaczenie pracy Kowalskiego, oparte na starym wydaniu polskim. Natomiast, co jest rzeczą niezrozumiałą, zupełnie zignorował nowszą pracę Bielańskiej, nie sięgnął wreszcie do archiwaliów III oddziału Tajnej Kancelarii Cesarskiej z lat 1861—63, w których sprawy polsko-studenckie znajdują się w imponującej ilości. Zostały one jedynie w skromnym stopniu wykorzystane przez Bielańską. Problem ten czeka więc jeszcze na wyczerpujące opracowanie.

W pracy zupełnie nie poruszono sprawy działalności naukowo-wydawniczej studentów, która ściśle wiązała się z ich działalnością polityczną. Artykuł Rudakowa⁷ jest mocno przestarzały. Wreszcie sprawa ostatnia. Bardzo cenne są przytoczone materiały, dotyczące działalności społecznej Sołowiowa (s. 125), które w nowym i pozytywnym świetle stawiają znakomitego historyka, często poddawanego krytyce bez uzasadnionych motywów. Natomiast Tkaczenko przemilcza działalność innego znanego historyka — Karejewa, wskutek czego zacytowanie faktu usunięcia go przez ministra z Uniwersytetu Moskiewskiego w r. 1899 jest aktem zupełnie dla czytelnika niezrozumiałym.

Mirosław Wierchowski

Witold Jakóbczyk, *Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX w. (Dzieje pracy organicznej)*. Tom II, 1850—1890. Prace Komisji Historycznej PTPN, t. XVIII z. 3. Poznań 1959, s. 167.

Dawno oczekiwany tom II studiów Jakóbczyka o poznańskiej pracy organicznej objął niemal całą drugą połowę XIX wieku: czasy reakcji po Wiośnie Lu-

⁵ N. Szestakow, *Studienczeskije wołnienija w Moskwie 1861 g.*, „Russkaja Starina” 1888, nr 11.

⁶ N. Głinskij, *Rewolucyjnyj pieriod russkoj istorii (1861—1881)* t. I, Petersburg 1913.

⁷ W. Rudakow, *Studienczeskije naucznyje obszczestwa*, „Istoriczeskij Wiestnik” 1899, nr 12.